

Корнякова Т. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Юзікова Н. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ – ПІДҐРУНТЯ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

CRIMINAL LEGAL EDUCATION – THE LEGAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE MODERN STATE

Визначено вплив процесу реформування на правосвідомість та поведінку особи. Подано характеристику складових елементів кримінально-правового виховання як фундаменту правової держави та порівняльний аналіз кримінально-правової свідомості законослухняних підлітків та правопорушників.

Ключові слова: правосвідомість, правова культура, відповідальність, виборкове право.

Показано влияние процесса реформирования на правосознание и поведение людей. Даны характеристика составных элементов уголовно-правового воспитания как основы правового государства и сравнительный анализ уголовно-правового сознания законопослушных подростков и правонарушителей.

Ключевые слова: правосознание, правовая культура, ответственность, избирательное право.

Influence of process of reformation is shown on sense of justice and behavior of people. Description of component elements of criminal-law education as bases of the legal state. The comparative analysis of criminal-law consciousness of personality by an observance law and offender.

Key words: sense of justice, legal culture, responsibility, right to vote.

Триває реформування. Але скільки таких реформуваних пережило наше суспільство? Проте глибина думок «реформаторів» завжди єдина – побудова нової сучасної країни. П. Загребельний слушно зауважує: «Якщо внутрішність смутна, нечиста, злобна, погана, ніщо не допоможе, ніякі зовнішні впливи, ніякі заборони, ніякі погрози і ніяке « виборкове право».

Виникає питання кримінально-правового виховання, тобто необхідності внутрішнього виховання (безпосередньо в особі): 1) відчуття власної величч; 2) спроможності до самообов'язковості та самоуправління; 3) взаємоповаги та довіри людей один до одного; 4) поваги до закону та осіб, які його реалізують, а також готовності дотримуватись норм і заборон закону; 5) відчуття внутрішньої відповідальності.

Це є його підґрунтям, без якого жодні правові реформи не досягнуть своєї мети. Все дуже просто у ситуації, яка склалась у правовому полі України. Проте необхідно зазначити, що у всі часи існування наше суспільство не сповідувало ретельної «законослухняності». Це не було невід'ємною частиною свідомості кожного громадянина. Варто зазначити, що правосвідомість та правова культура є атрибутом будь-якого цивілізованого суспільства.

Проблемам правового (кримінально-правового) виховання присвячено чимало фундаментальних праць видатних вчених: Г. Аванесова, Ю. Антоняна, В. Голіни, Я. Гілінського, В. Грищука, І. Даньшина, В. Дрьоміна, А. Долгової, О. Джужи, А. Закалюка,

О. Костенка, Н. Кузнецової, О. Литвака, А. Міллера, А. Ткачук, І. Туркевич, В. Тулякова, А. Тузова.

У статті зосереджено увагу на основних складових елементах формування кримінально-правової свідомості особи, як запоруки нормального функціонування держави та розвитку суспільства.

Правосвідомість та правова культура на індивідуальному рівні визначають поведінку особи і тому виступають важливим елементом дослідження. Вони є частиною соціалізації особи та фундаментом у формуванні у неї мотивації щодо соціально прийнятної поведінки.

А. Ткачук твердить: «Правосвідомість – це сукупність суб'єктивних елементів правого регулювання: ідей, теорій, почуттів, емоцій та правових установок, за посередництвом яких відображається правова дійсність, формується ставлення до права та юридичної практики» [1, с. 95].

Правосвідомість необхідно розглядати як багатоконпонентне поняття, образ, що охоплює кілька елементів. Найбільш розповсюдженим у науковій літературі виступає погляд, відповідно до якого правосвідомість характеризують наступні складові елементи: знання права та формування уявлення щодо нього; погляди, що зумовлюють ставлення до чинного права; уявлення щодо необхідних стандартів і правил поведінки, які підтримуються державою та суспільством.

І ця проблема кримінально-правового виховання є найважливішою у державі. Нашому суспільству

притаманні звичаї, які переходять із покоління у покоління. У них відображено «принципи права», єдині для всіх та обов'язкові для кожного. У Конституції України чітко закріплено: «Громадянин має право». Водночас нові владні керівники трактують: «Кріпосні». Вседозволеність, яка панує у суспільстві, дає їм підстави правити за «вибірковим правом». За трактатами Ніцше, зокрема, є «обрані та свої, кому закони не писані, та є чужі, з якими не має сенсу церемонитися» [2, с. 69].

А совість – це категорія слабких. Чому ж дивуватися результату? У кримінології є поняття «аномія» (воно межує з соціологією). Так визначають час, коли в суспільстві відбувається занепад престижу права, коли закони та загальноприйняті норми перестають впливати на поведінку людей.

Фундаментальні погрози українському суспільству становлять:

1) Аномія – суспільно девіантна та злочинна поведінка. Значна частина суспільства свідомо порушує норми етичної поведінки і права. Наявна невідзначеність соціального стану. Впроваджується система потреб, несумісних з економічними реаліями України. Регламентуються недопустимі стандарти вживань, та невиконувани бажання викликають девіантну поведінку, особливо молодіжного середовища.

2) Деградація системи влади та управління. На високі посади прийшли люди, які не мають уявлення щодо системи, якою вони мають керувати. Ними здійснюють безкінечні адміністративні реформи. Як правило, вони змушені займати агресивну позицію щодо справжніх фахівців, що, у свою чергу, впливає на справжні кадри.

3) Криза легітимності влади та постійна загроза її зміни ніяк не проходить. Криза легітимності – це недостатність авторитету, впевненості громадян у тому, що ця влада гарантує належне життя народу та держави загалом. Результатом є недостатня підтримка влади з боку людей.

Опитування свідчать про високу ступінь відчуженості населення від влади. У свідомості людей склалось уявлення, що влада діє не задля людей, а у збитковість їм.

4) Погроза втрати освіти і науки. Спроби зруйнувати національну освіту призводять до важкої кризи та хаосу. Змінюється соціальний указ на загальні програми освіти. Триває зруйнування культурного типу нації та перетворення її у маленький рентабельний бізнес. Руйнація вищої школи та науки погрожує глобальною реформацією суспільства та руйнацією культурної незалежності з невідомими наслідками.

Аномія виникає тоді, коли дедалі більше людей мають на думці, що свої права вони не можуть реалізувати правовими засобами, коли дійсність викликає подвійну мораль, спонукає шукати обхідні шляхи щодо вирішення навіть нагальних проблем. Відбувається переоцінка усіх цінностей та стереотипів поведінки, життя суспільства припиняє регулюватися правом, а саме воно розпадається на корпоративні групи, в яких діє своя (корупційна) мораль, склада-

ються свої реалії та цінності. Безумовно, у такі часи зростає злочинність, корупція.

Ми, всі члени суспільства, нині спостерігаємо та переживаємо гостру правову недостатність. Ми дотепер не позбавились цієї хвороби, яка виникла внаслідок «реформувань» останніх років.

Кожна епоха реформувань залишає після себе, як правило, правові норми і принципи, які приживаються (перемоги), і ті, що відторгаються суспільством, викликають його руйнацію та занепад. І, на превеликий жаль, їхні наслідки ще довго будуть хворобливими.

Безумовно, кожен громадянин держави намагається будувати свої економічні відносини (власність, прибутки) та має свої засоби їх реалізації.

У радянські комуністичні часи офіційна ідеологія сповідувала ненависть до всілякого збагачення. Варто лише згадати заборону будувати садибні будинки розміром не більше ніж 6*6 м². Проте партійна верхівка, нічого не будуючи, жила в так званих «державних особняках», намагаючись побудувати квітучу, багату державу з жебраків. Безумовно, не вдалося, через те, що орієнтування було химерою, обманом, ілюзією. Що ж сьогодні? Нове покоління вибирає не тільки «Пепсі».

Нині молоде покоління здебільшого має головним життєвим пріоритетом заробити якомога більше, якомога скоріше та у будь-який спосіб.

На одному із засідань круглого столу, в якому брали участь студенти 3–4 курсів, ми задали питання: «Чи можна поступитись мораллю заради того, щоб розбагатіти?» І більшість присутніх відповіла ствердно. Здебільшого молоді готові будь-якими шляхами пробиватись «у люди», потрапити до влади, яку вважають джерелом збагачення.

У межах авторського дослідження було зроблено спробу визначити вплив рівня правосвідомості та ролі окремих джерел отримання правової інформації на обрання певних варіантів поведінки у стандартних ситуаціях. Порівняння проводилось між рівнем правосвідомості школярів, що не мали юридично закріпленого конфлікту із законом, та засудженими за вчинення злочинів. Порівняння (зіставлення) кримінально-правової свідомості неповнолітніх засуджених Павлоградської виховної колонії (Дніпропетровська область) та учнів шкіл, ліцеїв, технікумів показало достатній рівень знань закону про кримінальну відповідальність, що є необхідним для законослужняної, правомірної поведінки як серед вихованців колонії, так і серед учнів. Крім того, було надано оцінку відповідям батьків та вчителів щодо можливості обрання певного типу поведінки їх дитиною (учнем). Це дає можливість з'ясувати, наскільки добре батьки та вчителі знають своїх дітей та їх ставлення до норм, правил поведінки, заборон закону тощо. Також можна визначити тенденції батьків і вчителів до необґрунтовано позитивної чи негативної оцінки учнів (дітей).

Різниця між відповідями респондентів полягає: по-перше, у ставленні до закону під час обрання певного типу поведінки; по-друге, у домінуванні різних

джерел отримання кримінально-правових знань та інформації.

Обрання певного типу (форми) протиправної поведінки неповнолітніми зумовлюється не тільки обсягом їхніх знань щодо норм закону про кримінальну відповідальність та іншої кримінально-правової інформації, а й ставленням до закону та уявленням, за яких обставин підліток може порушити закон. Виникає певна конкуренція між обставинами та кримінально-правовими заборонами, де в окремих випадках перемагають обставини.

Таким чином, дефектність ціннісних орієнтацій може полягати у тому, що окремі правові цінності для неповнолітнього не мають особливого значення або віддається перевага іншим, власним цінностям.

Зіставлення результатів опитування, яке представлено в табл. 1, дає можливість отримати уявлення про варіанти обрання неповнолітнім відповідного до обставин (ситуації) типу протиправної поведінки, а також умов, за яких неповнолітній не буде порушувати норми закону.

Таблиця 1

Порівняння рівня кримінально-правової свідомості та ставлення до закону (у %)

Як Ви будете діяти у такій ситуації? ¹	Учні шкіл, ліцеїв, технікумів	Вихованці колоній	Вчителі	Батьки
Порушите закон, але збережете гарні стосунки з друзями	8	19	9	4
Не порушите закон, але втратите повагу друзів	32	33	9	39
Не знаю (важко відповісти)	60	48	83	57

Результати опитування дають можливість зробити висновок стосовно можливої поведінки підлітків у стандартній ситуації. Більшість учнів та половина засуджених не визначились зі своїм ставленням до закону. Варто зауважити, що постановка питання майже провокаційна і викликає труднощі у підлітків під час обрання варіанту поведінки. Адже неповнолітній постає перед вибором: з одного боку, дружні стосунки і повага, а з іншого – правомірна поведінка й вимога дотримуватись норм закону. Відсутність із боку підлітків чіткого й однозначного ставлення до закону свідчить: по-перше, про прогалини у виховній роботі, зокрема правового характеру; по-друге, про необхідність подальшої просвітницької роботи з метою формування позитивного, усвідомленого ставлення до закону про кримінальну відповідальність та внутрішню готовність до його дотримання; по-третє, про невикористані резерви заходів запобігання протиправної поведінки неповнолітніх.

Необхідно згадати історію України, в якій гроші та влада завжди ходили «в обіймах» із в'язницею та смертю. Тобто між готовністю переступити мораль та готовністю скоїти злочин дуже маленька межа. Одне, як правило, спричиняє інше.

Коли норми моралі не спроможні вплинути на ситуацію, починає діяти право. Право і мораль пов'язані між собою.

Чим нижчим у суспільстві є моральний поріг, тим вищий правовий нігілізм; тим більше беззаконня, тим більшою є злочинність та складнішим закон у застосуванні. І навпаки.

Тому готовність щодо безкінечних моральних компромісів – це та сама емоційна та психологічна обмеженість, тупість, яка часто стає однією з складових частин жорстоких насильницьких злочинів.

У Біблії сказано, що немає людини, яка б не грішила. Людина, за своєю природою, успадковує природні потреби нижчого рівня. Якщо ці прояви «беруть верх», якщо їм не протиставити інші вищого рівня, суспільство порине у насильство, безвідповідальність, зраду, заздрість. І перемогу одержують корупційні відносини. У такому суспільстві панують не лише жорстокість та зневага сильніших, але і загальне розшарування, суспільне очікування чогось ще більш страшнішого.

Таке суспільство не має майбутнього. Його майбутнє – легке поглинання країнами-сусідами та конкурентами. Ось чому наші відомі пращури, гетьманство, шукали шляхи обмеження примітивних задоволень, суто біологічних мотивів поведінки.

Релігія, мораль, мистецтво, звичаї, традиції нашого народу також є засобами обмежень найгіршого в особі людини. Проте вони не виникають самі по собі, їх необхідно виховувати, створювати, відстоювати, боротися за них. Горацій говорив: «Яка користь від законів, де немає моралі»?

Але, на превеликий жаль, у сьогоdnішньому суспільстві панує хаос та його особливі закони, які правлять суспільними інтересами. Результати такого правління ми всі бачимо.

«Перед нами, – пише Гегель, – у самій справі добро, реальне, могутнє, проте у боротьбі зі злом, і зло протистоїть йому як абсолютний принцип та продовжує протистояти; зло, правда, має бути побороно, усунуто, але того, що має бути, ще не має» [3, с. 12].

Не може в Україні право існувати незалежно від життя народу та його прагнень, уявлень щодо справедливості. Право необхідно і виховувати, і водночас спиратись на ті здобутки, які є найкращими у наших людей. Тільки тоді у суспільстві людина буде відчувати себе гідно та впевнено.

В Україні існує плеяда правознавців, які спроможні запропонувати програму етичного, вірного, правового, морального, соціального виховання – виховання у звичайних людей нормального суб'єкту права. Але на то має бути воля держави, його керівництва, бажання.

¹ У анкетах батьків та вчителів було зазначено наступне запитання: Як, на Вашу думку, що обере Ваша дитина (учень)?

Видатні українські юристи та мислителі надавали вихованню свідомості велике значення, вважаючи його зміцнюючою рідиною української державності.

На жаль, сьогодні ставлення до закону у нас нагадує ставлення до статуї Феміди. Більшість високопосадовців та можновладців взагалі забувають про її існування.

Відомий юрист А. Коні наполягав на тому, що моральні принципи необхідно закладати у дитині лише у підлітковому та юнацькому віці під час її навчання. У практичному житті стає вже пізно. Виникає питання: а хто сьогодні формує у громадян України, особливо в підлітків і молоді, правову свідомість? Відповідь: вони самі її виховують. З боку держави та суспільства таке виховання відсутнє. А якщо ще і є родина неблагополучна, тоді і дитина зосереджує у собі низькі, примітивні звичаї та навички.

Виховання правової свідомості та законослухняності мають стати державними завданнями заради нашого майбутнього. Від цього залежить, якому йому бути. Будувати державу – це значить виховувати у суспільстві державницький образ мислення, державницький настрій.

Наведене вище опитування молоді та підлітків свідчить про те, що моральні та ідейні цінності відходять у молодого покоління на другий план. Проте варто не забувати, що свідомість молоді ще можливо виховати, вона ще сприймає все нове, її не поглинуло беззаконня у повному обсязі.

Як свідчать соціологічні дослідження, молодь до 30 років значно простіше сприймає нову правову інформацію, швидше переформовується. А ми мусимо вжити всіх заходів, щоб їх ставлення до права, їх відносини з правом відповідали нормам, притаманним правовій державі. Необхідно розробити та прийняти Закон України «Про кримінально-правове виховання», в якому передбачити не тільки відповідні юридичні знання, а й зайнятість підлітків за місцем проживання.

Виховання правосвідомості громадян є запорукою існування держави. На нашу думку, до цього процесу необхідно залучити церкву, духовні постулати, без яких важко сформувати свідомість людини. Ми не закликаємо створювати монополію на людські уявлення та розум, але будувати кримінологічне мислення без цього неможливо. А звідси – і майбутнє нашої держави. Минуле впливає і на майбутнє. Проте чи потрібно нам, тим, які живе сьогодні, повертатись у минуле? Враховуючи помилки минулого, варто дійти висновків, щоби не перетворитись на манкуртів, які не пам'ятають своєї історії та свого роду. Необхідно позбутися міжусобиць та протистоянь. Адже за згодою і малі справи множаться, а без неї і великі гинуть. І наші пращури нам про це нагадують.

Вже досить химер, самообманів, комуністичних і ринкових зрад. Ми знаємо наші спокуси, бачимо недоліки. Ми маємо бути відповідальними перед майбутніми поколіннями та діяти з розумом та відповідальністю. За нами стоїть довіра наших великих пращурів, яких ми не можемо зрадити. Український народ великий, він заслуговує на вільний порядок, мирну працю, власність, національну культуру та безпеку.

Дефектність правосвідомості виступає одним із криміногенних факторів, який у правослукняних осіб проявляється значно рідше, ніж у правопорушників. Але, крім характеру дефектності правосвідомості, важливо з'ясувати також й інші форми свідомості особи (ціннісні орієнтації, їх спрямованість, індивідуально-психологічні особливості, умови життя та середовища, в якому особа формується і соціалізується) заради встановлення причин злочинної поведінки та характеру подальшого впливу на особистість із метою її виховання та корекції поведінки, впливу на довкілля заради усунення і нейтралізації криміногенних факторів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ткачук А. Роль правосвідомості та правової культури у формуванні правової держави / А. Ткачук // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 421–425.
2. Ницше Ф. Утренняя заря. Мысли о моральных предрассудках. Полное собрание сочинений: В 13 томах / Ин-т философии – М. : Культурная революция, 2005–2014. – Т. 3: Утренняя заря. Мессинские идиллии. Веселая наука / Пер. с нем. В. Бакусева, К. Свасьяна; общ. ред. И. Эбаноидзе. – 2014. – 640 с.
3. Гегель Г. Философия религии: в 2 т. Т. 2 / Г. Гегель. – М.: «Мысль», 1977. – 573 с.